

СУПРУН Володимир Миколайович,

д-р філол. наук, професор,

Національний університет водного господарства та
природокористування

ORCID ID: 0000-0002-5290-3493

КОНЦЕПТ «ПОЛЕ» В МОДЕЛЮВАННІ ОБРАЗУ УКРАЇНИ МИКОЛИ ПОНЕДІЛКА

Відповідно до світоглядних засад М. Понеділка, художній образ України осмислюється ним крізь призму індивідуально-неповторних, естетико-символічних структур (концептів). Трактуючи поняття «концепт» беремо до уваги його трьохкомпонентний складник (загальнофілософський, мовознавчий та літературознавчий): 1) філософське розуміння терміна «концепт» – відбиток культури у свідомості та ментальному світі людини; 2) лінгвістичне – семантичні утворення (слова-концепти), які характеризують суб'єктів та об'єктів певної етнокультури; 3) літературознавче – провідна ідея художнього твору¹. «У кожного великого письменника є відома група ідей або навіть одна яка-небудь ідея, до якої він або періодично повертається, або ж не випускає її з поля зору в жодному зі своїх творів, – зазначала Леся Українка, – часто такі ідеї втілюються в одному типі, в одній улюбленій фігурі, яку письменник потім варіює безкінечно, надаючи їй кожного разу або нову рису, або нове становище, або нове забарвлення і таким чином створюючи кожного разу абсолютно новий світ на старому фундаменті»².

У М. Понеділка такою «фігурою» став емблематичний концепт «поле». Цей образ-мотив виявився своєрідним мистецьким брендом письменника і є наскрізним у творчому дискурсі майстра слова. Саме за його допомогою белетрист на далекій чужині за моделлю позверхньої тотожності творить візію Батьківщини. 2 жовтня 1969 року у листі до М. Гарасевич Понеділок писав: «Оце недавно в Канаді був. У Едмонтоні. І однієї неділі я вибрався один за місто, в поле. Ішов десь зо три милі – і коли раптом побачив стерню, телеграфічні стовпи, що біжать у безвість, і вже

1 Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. Київ : Академія, 1997. С. 384.

2 Українка Леся. Збір. творів: У 12 т. Київ : Наукова думка, 1977. Т.8. С. 135.

переорані лани – мене щось здушило так, що дихати вже ніяк. Мені здалося, що я вдома – і я ще йшов – і раптом так заревів – не заплакав, а справді заревів, як ще ніколи мені на чужині так сльозами заливатись не траплялось»³.

Індивідуально-суб'єктивізований концепт «поле» в епічних контекстах М. Понеділка досить частотний. Ототожнюючись з образом України, він щоразу набуває різних смислових й емоційних відтінків. Зокрема, у короткому вступі (етюд без заголовку) до збірки «Говорить лише поле...» ключова лексема «поле» спроектована у форму звертання, передаючи тим самим ностальгію письменника за Батьківщиною. Монологічна апеляція до українського поля (ритмізована імпресія у стилі зачинної новели «Карби» Марка Черемшини) – водночас пеан і немолитовна молитва до рідної землі, яка атестує внутрішні переживання ліричного героя і його креатора. *«Поле! Моє ти зеленаве, вітром й небом пецене, дощами купане і променем голублене. Твої широти очима не досягнути, твоєї степової волі нікому і нічим не скути... Ти прекрасне, поле! Найпрекрасніше з-поміж найкращих писанок... Ти безбережний живий килим, мережаний стежками й посріблений козацькими могилами й горбами. Без тебе я не обійдуся, ти мені вкрай потрібне... Я тебе люблю, як батьківський поріг, як повітря, хліб та воду... як вечірню пісню...»*⁴.

Пильний художній зір митця вичленовує у малюнку імпресіоністичного типу ті реалії, що містять драматичні колізії історичної правди України. Одним із ключових речень зацитованого тексту (*«Ти (поле – В.С.) безбережний живий килим, мережаний стежками й посріблений козацькими могилами й горбами (підкреслення наше – В.С.)»*⁵) експоновано рідний степовий крайобраз. Це той самий «засіяний козацькими могилами мальовничий край» (В. Погребенник), що свого часу постраждав від цензурних ножиць в експозиції повісті «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького. Натомість М. Понеділок заявив якраз про героїчне минуле, втрати і нескореність свого народу на повен голос, надав етюдіві потужного національно-патріотичного пафосу. Так відбулося емоційне озмістовнення тексту, наснаження його патріотичним почуттям і гордощами. Створивши етюд про поле, письменник досягнув подвійну мету: 1) пере-

3 Цит. за: Білоус-Гарасевич М. Микола Понеділок / Білоус-Гарасевич М. Ми не розлучались з тобою, Україно. Детройт, 1998. С. 620.

4 Понеділок М. Говорить лише поле... Торонто: Гомін України, 1962. С. 9.

5 Там само.

дав ностальгію за рідною природою (вплив на емоційну сферу); 2) спонукав реципієнта берегти й любити рідну землю, відому здобутками «славних прадідів великих» (вплив на розумову сферу).

Згідно з каноном модерної новелістики твір не має виразної сюжетності. Оповідач, наділений кращими рисами самого автора, образно й натхненно освідчується у любові до українського поля. Ідейно-естетичну співдію фарб, кольорів, звуків, антропоморфних станів довкілля письменник підпорядкував моделюванню образу поля. Перед читачем постало мистецьке полотно на зразок робіт С. Васильківського (недаремно ж етюд як мистецький жанр сформувався передусім у малярстві). *«Моя загублена душа лежить отам,.. де ячмінь зріє і жито половіє... Чи там на роздоріжжі, де блакитний і прозорий струмок звивається, а над ним у шанобі овес схиляється... Схиляється і п'є зважнілими колоссями вологість-воду...»*⁶.

Туга за Україною призвела до ліризації її образу в традиційній національній емблематиці колосистого поля. Прозаїка мало приваблювали пейзажні принади чужини: в усьому він шукав ототожнення з рідним. Антиномія «своє-чуже» глибоко ввійшла у зболене вигнанням серце М. Понеділка. Так, ліричний герой новели «Говорить лише поле...», перебуваючи в німецькому екзилі, на клаптику чужого поля творить візуально-асоціативну паралель з далекою й близькою водночас рідною землею: Кирило за цигарки й гроші випрошує у німця дозвіл не виорювати клаптик поля, який до болю нагадує йому рідні краєвиди. *«Я розказав (німцеві – В.С.), як в нас удома, в травні, щонеділі дівчата й хлопці збираються на полі... Як на найвищому горбі до півночі співають... Той спів із вигону крилатим подихом під хати злітає...»*⁷.

Народнопоетичний образ поля окреслює і сакральний топос, який функціонує у творі як узагальнене художнє позначення місця, де розгортаються зображувані події. Перед духовним зором Карпа постають простори рідної землі, на яких наливається колосом жито, пшениця, зеленіє спориш – усе те, до чого доклав рук на Батьківщині, чим жило й переймалося його двадцятилітнє серце. *«...Красива ж ти, рівнина, оповита сизиною – без опису, без міри! До мене горнешся... Спасибі! Колись тобою піклувався, уболівав... Виорював старанно, боронував, і обсівав, обплював... І прихорошував, закосичував (ця українська ліризована*

6 Понеділок М. Говорить лише поле... Торонто: Гомін України, 1962. С. 10.

7 Там же. С. 13.

етнографічна метафора робить образ Батьківщини інтимізованим і більш близьким – В.С.) *піснями...*»⁸. Це й туга за працею, що робить світ кращим, а суб'єкта – рівним творцеві.

Ще один акцесорний мотиваційний субстант пояснює, що саме спонукало героя віддати всі гроші за можливість милуватись зеленим споришем: кілька років тому його батька було вбито й поховано серед поля: *«Сьогодні минає п'ять років, як мого батька вбили, вбили одним пострілом на п-о-л-і! І поховали в житі, без хреста і без приміти... Один тільки спориш і вказував на могилу...»*⁹. Тож поле в епіка – це ще й болючий топос утрати рідної людини.

Оповідання М. Понеділка близьке до малярського полотна. Цього письменник досяг завдяки хроматичним епітетам (*«зелена рівнина»*, *«голубе шумовиння»*, *«темне пасмо»*). Навіть художній прийом синестезії під пером письменника набуває хроматичного ефекту, що настроєво маркує вислів *«зелений спокій»*. Як бачимо, з усієї спектральної гами кольорів майстер слова перевагу надавав зеленому. І це зрозуміло, оскільки згідно з фольклорною традицією українського народу цей колір уособлює пробудження природи і потяг до життя. У М. Понеділка зелений колір має полісемантичне навантаження, поряд із життєвим циклом природи символізуючи оновлення життя головного героя за межами Батьківщини.

Таким чином, Микола Понеділок творчо продовжив традицію Михайла Коцюбинського у натурфілософському зображенні природи і поезії поля. Основою створення образу літнього поля для М. Понеділка послужило анімістичне світосприйняття українського народу. Колосисте поле – уособлення добра, достатку, душевного спокою, матеріальних гараздів, чесноі праці на користь сім'ї, народу й Батьківщини. Саме таку українську візію щастя втілив письменник на чужині.

У художній концепції епіка концепт «поле» набуває ще однієї несподіваної смислової парадигми: прагнення волі, без якої немає життя. Це зокрема яскраво маніфестує один з епізодів новели «Стежка» (зб. «Говорить лише поле...»), де баба Марія намагається порятувати з фашистського полону пораненого солдата.

«– Андрію... Глянь-но поперед себе... Яка розкіш – воля! Яке там поле! Воно таке широке – ні кінця, ні краю. А влітку по ньому йти – яка утіха:

8 Понеділок М. Говорить лише поле... Торонто: Гомін України, 1962. С. 15.

9 Там само. С. 29.

зелене, свіже, м'яке, привітне... А пахтить як – аж голова від духу, буває, закрутиться. А скільки на ньому рути-м'яти, споришу...»¹⁰.

Здається невірогідним, що у складний психологічний момент, коли жінку можуть побачити вартіві, вона докладно нагадує хлопцеві про красу поля. Та її пошук «євшан-зілля» виявився результативним: животворним чинником в екзистенційній безвиході полоненого стала згадка про поле, згущена автором до образу споришу (волі).

Прикметна ознака Понеділкового стилю полягає в тому, що прозаїк однією художньою деталлю («*росте спориш*»), яка виконує характеротворчу функцію, здатен окреслити внутрішній світ персонажа. Переживання розкриває моральний портрет Андрія – як глибоко емоційної, чутливої й безмежно щирої людини, силою обставин загнаної за колючий дріт. Мікрообраз споришу лейтмотивом проходить через увесь твір. Автор наповнює його глибоким смислом – це той символ України, що синтезує в собі національно-вселядське, гуманістичне й духовне начало українців, які прагнуть лише волі та мирної праці на своїй землі. Образ споришу увібрав у себе ще кілька семантичних значень і продукує оригінальну художню асоціацію *спориш* * *воля* * *материнське тепло* * *рідна земля*. У цьому полягає секрет майстерності автора: він не просто фіксує деталь-образ, а й опосередковано пов'язує його з низкою образних уявлень, поєднаних між собою асоціативно.

Зауважимо, що пряме номінування України в епічному набутку письменника не використовується. Її синонімом є крайобраз українського поля, а присвійні займенники *моє*, *наше* (поле) та порівняння з батьківськими порогами надають творам особливості інтимності, ліричності. Образ Батьківщини у свідомості автора асоціюється з національно-конотованими реаліями колосистого поля, споришу, переораних ланів, стерні (порівняймо з листом Понеділка до М. Гарасевич за 2.12.1969).

Таким чином, концепт «поле» у творчості М. Понеділка є тією універсалиєю, крізь призму якої розкриваються світоглядні ідеї автора, його ціннісні орієнтири (бажання ще хоч раз побачити рідну землю, прагнення миру, достатку й волі), особливості світосприйняття, національна самоідентифікація.

DOI: 10.51587/9798-9866-95983-2023-015-112-116

¹⁰ Понеділок М. Говорить лише поле... Торонто: Гомін України, 1962. С. 159.